

شاخص

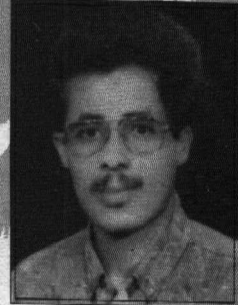
وابسته‌های پیشین و پسین اسم

چکیده

یکی از وابسته‌های پیشین اسم، که نزدیک‌ترین وابسته به هسته‌ی گروه اسمی و بیان‌کننده‌ی عناوین و القاب هسته‌ی گروه اسمی است، «شاخص» یا «وابسته‌ی صفتی پیشین» نام دارد. شاخص گاهی در جایگاه اسم می‌آید و خود هسته‌ی گروه اسمی می‌شود. این وابسته، هم پیش از اسم می‌آید و هم گاهی بعد از آن و چنانچه بعد از اسم بیاید می‌تواند نشان‌دهنده‌ی عظمت و احترام باشد و می‌تواند با هسته‌ی همراه خود یک جمله‌ی سه جزئی یا مسند بسازد.

کلیدواژه‌ها

گروه اسمی، هسته، وابسته، شاخص

احمد رضا صیادی - عبدالمسین زهمتی
اصفهان - شاهرضا
دبیران زبان و ادبیات فارسی

در کتاب زبان فارسی (۳) رشته‌ی علوم انسانی (۱۳۸۵، ص ۶۶) و زبان فارسی (۳) شاخه‌ی نظری (به استثنای ادبیات و علوم انسانی، ۱۳۸۵، ص ۱۰۷) یکی از وابسته‌های پیشین را «شاخص» معرفی کرده و آورده است: «شاخص‌ها عناوین و القابی هستند که بدون هیچ نشانه یا نقش‌نمایی پیش از اسم می‌آیند. شاخص‌ها همیشه بی‌فاصله در کنار هسته می‌آیند (نزدیک‌ترین وابسته به هسته‌ی گروه اسمی‌اند) و خود اسم یا صفت هستند...»

مثلاً در این جمله «استاد» شاخص است: علامه‌ی بزرگ، استاد علی‌اکبر دهخدا، با تداوم لغت‌نامه خدمت فرهنگی بی‌ظنری انجام داد.

گاهی، در حین تدریس، دانش‌آموزان می‌پرسند آیا «شاخص» بعد از اسم هم می‌آید و اگر بیاید آیا تغییری در ساختار دستوری یا معنایی آن ایجاد می‌کند یا نه.

در این مقال سعی بر این است که به این سؤال جواب داده شود تا تعریف کتاب کامل گردد.

به این چند جمله که از کتاب ادبیات فارسی سال دوم دبیرستان برگزیده شده است توجه کنید.

۱. یک روز میرزا مسیح‌خان، معلم انشای ما، که موضوع «عبرت» را برای ما معین کرده بود... (ادبیات فارسی سال دوم، درس خسرو، ص ۱۱۴).

۲. خسرو موسیقی ایرانی، یعنی آواز را از

مرحوم درویش‌خان آموخته بود (همان، ص ۱۱۶).

۳. پدرش آقارضا خان، توجهی به تربیت او نداشت (همان، ص ۱۱۶).

۴. مجول‌خان تفنگ را گرفت (همان، ص ۱۵۹).

۵. معلم قرآن ما میرزا عباس بود (همان، ص ۱۱۶).

در این مثال‌ها، کلمات «شاخص» در مورد اول، دوم و سوم قبل و بعد از اسم آمده است. در مثال چهارم، کلمه‌ی «شاخص» بعد از اسم آمده و در مثال پنجم -طبق تعریف کتاب- قبل از اسم قرار گرفته است.

آقای وحیدیان کامیار محل قرار گرفتن شاخص یا شاخص‌ها را پیش از اسم می‌دانند (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۱، ص ۷۱). آقای ارژنگ نیز چنین برداشتی از شاخص دارند (ارژنگ، ۱۳۷۸، صص ۷۲-۷۳). آقای مشکوة‌الدینی، شاخص را (وابسته‌ی پیشین + اسم) می‌دانند (مشکوة‌الدینی، ۱۳۷۳، صص ۱۸۲-۱۸۳). ایشان توضیحی اضافی

دارند که موضوع را بهتر بیان می‌کند و آقایان غلامرضا عمرانی و هامون سبطی نیز شاخص را وابسته‌ای که بلافاصله قبل از هسته‌ی گروه اسمی می‌آید، می‌دانند (غلامرضا عمرانی و هامون سبطی، ۱۳۸۲، ص ۷۲).

با دقت در این مورد و موارد مشابه، به نظر می‌رسد تعریف شاخص دقیق نیست

دفتر انتشارات کمک آموزشی

آشنایی با مجله های رشد

مجله های رشد توسط دفتر انتشارات کمک آموزشی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وابسته به وزارت آموزش و پرورش، با این عناوین تهیه و منتشر می شوند:

مجله های دانش آموزی (به صورت ماهنامه - ۸ شماره در هر

سال تحصیلی - منتشر می شوند):

- رشد کودک (برای دانش آموزان آمادگی و پایه ی اول دوره ی ابتدایی)
- رشد نوآموز (برای دانش آموزان پایه های دوم و سوم دوره ی ابتدایی)
- رشد دانش آموز (برای دانش آموزان پایه های چهارم و پنجم دوره ی ابتدایی).
- رشد نوجوان (برای دانش آموزان دوره ی راهنمایی تحصیلی).
- رشد جوان (برای دانش آموزان دوره ی متوسطه).

مجله های عمومی (به صورت ماهنامه - ۸ شماره در هر سال

تحصیلی منتشر می شوند):

- رشد آموزش ابتدایی، رشد آموزش راهنمایی تحصیلی، رشد تکنولوژی آموزشی، رشد مدرسه فردا، رشد مدیریت مدرسه
- رشد معلم (دو هفته نامه)

مجله های تخصصی (به صورت فصلنامه و ۴ شماره در سال

منتشر می شوند):

- رشد برهان راهنمایی (مجله ی ریاضی، برای دانش آموزان دوره ی راهنمایی تحصیلی)، رشد برهان متوسطه (مجله ی ریاضی، برای دانش آموزان دوره ی متوسطه)، رشد آموزش معارف اسلامی، رشد آموزش جغرافیا
- رشد آموزش تاریخ، رشد آموزش زبان و ادب فارسی، رشد آموزش زبان
- رشد آموزش زیست شناسی، رشد آموزش تربیت بدنی، رشد آموزش فیزیک
- رشد آموزش شیمی، رشد آموزش ریاضی، رشد آموزش هنر، رشد آموزش قرآن
- رشد آموزش علوم اجتماعی، رشد آموزش زمین شناسی، رشد آموزش فنی و حرفه؛ و رشد مشاوره مدرسه.

مجله های رشد عمومی و تخصصی برای آموزگاران، معلمان،

مدیران و کادر اجرایی مدارس

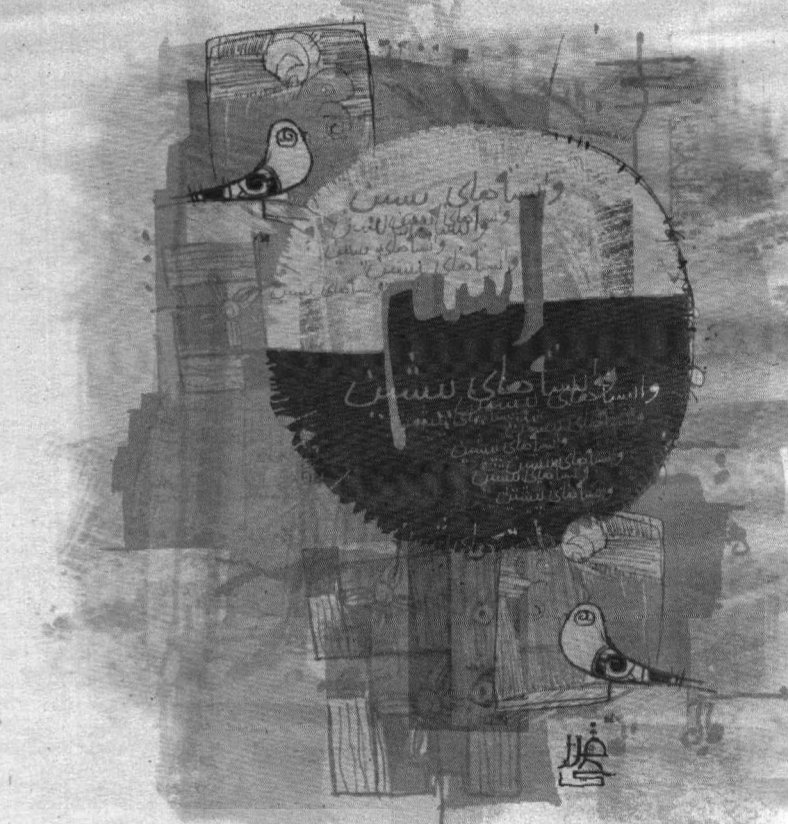
دانشجویان مراکز تربیت معلم و رشته های دبیری دانشگاه ها

و کارشناسان تعلیم و تربیت تهیه و منتشر می شوند.

◆ نشانی: تهران، خیابان ایرانشهرشمالی، ساختمان شماره ۴ آموزش

و پرورش، پلاک ۲۶۸، دفتر انتشارات کمک آموزشی.

تلفن و نمابر: ۸۸۳۰۱۴۷۸

۸. معلم قرآن ما میرزا عباس بود.

۹. عباس میرزای یکی از شاهزادگان صفوی است.

بنابراین می توان گفت گاهی

شاخص ها با تغییر جایگاه خود (بعد از اسم) معنای جمله را عوض می کنند.

ج هسته و شاخص می تواند

گشتاری از یک جمله ی سه جزئی با مستند

باشد (ارژنگ، ۱۳۷۸، ص ۷۳).

۱۰. «حکیم فردوسی بزرگ ترین شاعر

حماسه سرای ایران و جهان است».

یعنی فردوسی حکیم است.

۱۱. «خواجه حافظ در غزل تحت تأثیر

خواجه کرمانی بوده است». یعنی

حافظ خواجه است.

د) آیا کلماتی که شاخص هسته ی

گروه اسمی اند، هرگاه بعد از اسم

بیایند، می توانند بیانگر جنبه ی عاطفی

و احترام بیش تر باشند؟ مثلاً:

۱۲. احمد آقا به مدرسه آمد. در این مثال

آیا می توان جنبه ی عاطفی و

احترام آمیزی را بیش تر از جمله «آقا

احمد به مدرسه آمد.» دانست؟

به طور کلی می توان گفت شاخص،

و باید نکاتی را مورد توجه قرار داد.

الف) کلمه ی «خان» معمولاً به دنبال

اسم خاص ظاهر می شود (رک):

مشکوة الدینی، ۱۳۷۳، ص ۱۸۳، مثل

موارد ۱، ۲، ۳ و ۴. هم چنین در تاریخ

بیهقی و غیر آن این واژه به دنبال اسم آمده و

منظور احترام بوده است (لغت نامه، ذیل

خان و پاورقی آن).

۶. و این نسخت به دست رکابداری

فرستاده آمد سوی قدر خان که او زنده بود

(ابوالفضل بیهقی، ۱۳۸۱، ص ۶۹).

۷. هیچ کس یک خط ایشان بر خلاف یاسا

نمی توانست نمود، کیوک خان در هر

سخن مثل بدیشان می آورد (جوینی،

۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۱۰).

ب) کلمه ی «میرزا»، به تصریح علامه ی

دهخدا، چون در اول اعلام درآید به معنی

نویسنده و محاسب و چون به آخر اسم ملحق

شود به معنی شاهزاده بوده است (دهخدا،

۱۳۷۳ ذیل میرزا، پاورقی). والتر هینتس

می گوید: «میرزا هرگاه به دنبال نام بیاید به معنی

شاهزاده و پیش از نام معادل باسواد است»

(هینتس، ۱۳۷۱، ص ۱۵). پس در این دو

مثال تفاوت معنایی به وضوح هویداست.

آموزش زبان و ادب فارسی

نوبت بیست و یکم

شماره ی ۳

بهار ۱۳۸۷

۶۳

برگ اشتراک مجله های رشد

شرایط

۱- واریز مبلغ ۲۰/۰۰۰ ریال به ازای هر عنوان مجله درخواستی، به صورت علی الحساب به حساب شماره ی ۳۹۶۶۲۰۰۰ بانک تجارت شعبه سه راه آزمایش (سرخه حصار) کد ۳۹۵ در وجه شرکت افست

۲- ارسال اصل رسید بانکی به همراه برگ تکمیل شده ی اشتراک

- + نام مجله :
- + نام و نام خانوادگی :
- + تاریخ تولد :
- + میزان تحصیلات :
- + تلفن :
- + نشانی کامل پستی :
- استان :
- شهرستان :
- خیابان :
- پلاک :
- کدپستی :

- + مبلغ واریز شده :
- + شماره و تاریخ رسید بانکی :
- + آیا مایل به دریافت مجله ی درخواستی به صورت پست پیشتاز هستید؟ بله خیر

امضا:

نشانی: تهران - صندوق پستی مشترکین
www.roshdmag.ir
وب گاه (وب سایت):
پيام نگار (ایمیل):
Email: info@roshdmag.ir
شماره مشترکین: ۷۷۳۳۹۷۱۳-۷۷۳۳۶۶۵۶
پيام گير مجلات رشد: ۸۸۲۰۱۴۸۲ - ۸۸۸۳۹۲۲۲

یادآوری:

- + هزینه ی برگشت مجله در صورت خوانا و کامل نبودن نشانی، بر عهده ی مشترک است.
- + مبنای شروع اشتراک مجله از زمان وصول برگ اشتراک است.
- + برای هر عنوان مجله برگ اشتراک جداگانه تکمیل و ارسال کنید (تصویر برگ اشتراک نیز مورد قبول است).

قبل یا بعد از اسم اضافه، احترامی و تعظیمی ایجاد می کند (فرشیدورد، ۱۳۸۲، ص ۲۱۹).

ه) بین شاخص و هسته ی اسم هیچ وابسته ی دیگری نمی تواند بیاید، مگر یک شاخص دیگر؛ مثل:

۱۳. آیت الله حاج میرزا جواد آقا تبریزی، مرجع تقلید مسلمانان، رحلت کرد.

۱۴. آقا شیخ محمدرضا قمشه ای یکی از حکمای متأله معاصر بود.

و) شاخص چه قبل از اسم و چه بعد از آن، نقش شاخص دارد مگر آن که اسم خاص تلقی شود، که در این صورت خود هسته ی گروه اسمی است؛ مثل:

۱۵. خوارزمشاه مقتدرترین پادشاه سلسله ی خود بود.

۱۶. میرزا آقاخان صدراعظم ناصرالدین شاه بود.

۱۷. ما او را جناب سرتیپ می گفتیم.

۱۸. جناب سرتیپ، این را من از روی طبیعت کشیده ام.

ز) تعدادی از شاخص های معروف زبان فارسی که قبل از اسم می آیند (شاخص پیشین):

«دکتر، مهندس، خواجه، پروفیسور، میر، نایب، استوار، سرلشکر، سپهبد، سرتیپ، سرهنگ، سردار، خداوندگار، امام، تیمسار، عالی جناب، حجة الاسلام، آية الله، شادروان، مشهدی، حاجی، سید، آقا، کربلائی، امیر و...» (فرشیدورد، ۱۳۸۲، ص ۲۳۳)

ح) تعدادی از شاخص های معروف زبان فارسی که بعد از اسم می آیند (شاخص پسین):

«خان، شاه، آقا، جان، سلطان، کی، خواجه، بیگ، بیگم، میر» (همان)

در جمع بندی آن چه بیان شد می توان به این نتایج رسید:

۱. شاخص گاهی به صورت پیشین و گاهی پسین ظاهر می شود.
۲. شاخص گاهی با تغییر جای خود می تواند مفهوم احترام را برساند (در عهد بعد از مغول).
۳. هسته با شاخص گروه اسمی می تواند یک جمله ی سه جزئی با مسند بسازد.
۴. بین شاخص و هسته چیزی جز شاخص دیگر قرار نمی گیرد.
۵. گاهی شاخص اسم خاص است و خود هسته ی گروه اسمی است.
۶. کلمات شاخص خود نوعی اضافه ی تعظیمی یا احترامی اند.

منابع و مأخذ

۱. ارزنگ، غلامرضا، دستور زبان فارسی امروز، ۱ جلد، چاپ دوم، تهران، نشر قطره، ۱۳۷۸
۲. حق شناس، علی محمد و دیگران، زبان فارسی (۳) دوره ی متوسطه، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی، ۱۳۸۵
۳. خیام پور، عبدالرسول، دستور زبان فارسی، ۱ جلد، چاپ دهم، تهران، کتاب فروشی تهران، ۱۳۷۵
۴. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، دوره ی ۱۴ جلدی، چاپ اول از دوره ی جدید، تهران، مؤسسه ی لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۳
۵. داوودی، حسین و دیگران، ادبیات فارسی (۲) دوره ی متوسطه، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی، ۱۳۸۵
۶. عمرانی، غلامرضا و هامون سبطی، زبان فارسی راهبردهای یاددهی - یادگیری، جلد اول، چاپ چهارم، تهران، اندیشه سازان، ۱۳۸۲
۷. فرشیدورد، خسرو، دستور مقصّل امروز، ۱ جلد، چاپ اول، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۲
۸. مشکوة الدینی، مهدی، دستور زبان فارسی، بر پایه نظریه گشتاری، ۱ جلد، چاپ سوم، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۳
۹. وحیدیان کامیار، تقی، با همکاری غلامرضا عمرانی، دستور زبان فارسی (۱)، جلد اول، چاپ سوم، تهران، سمت، ۱۳۸۱
۱۰. هینتس، والتر، شاه اسماعیل دوم صفوی، ترجمه ی کیکاووس جهانداری، چاپ اول، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۷۱